

EEN ONGEMAKKELIJKE VRAAG

K. VAN BERKEL

W. Th. M. Frijhoff, *La société néerlandaise et ses gradués, 1575-1814. Une recherche sérielle sur le status des intellectuelles à partir des registres universitaires.*
Amsterdam, 1981.

Toen ik op verzoek van de redactie bij mijzelf naging welk boek op het terrein van de wetenschapsgeschiedenis mij de laatste jaren het meest aan het denken heeft gezet, kon ik zonder aarzeling verwijzen naar de dissertatie van Willem Frijhoff, *La société néerlandaise et ses gradués, 1575-1814. Une recherche sérielle sur le statut des intellectuels à partir des registres universitaires.* Ik zeg er wel onmiddellijk bij dat ik het boek niet in één adem heb uitgelezen. De schrijver heeft niet geprobeerd zijn boek een uitdagende visie mee te geven om de lezer van begin tot eind in de ban te houden. Geduldig wordt de lezer van de ene statistiek naar de andere geleid, zonder dat daar overhaaste conclusies uit worden getrokken. Toch heb ik gemerkt dat *La société néerlandaise* mij als wetenschapshistoricus meer stof tot nadenken heeft gegeven dan menig ander boek dat wél zo'n bevlogen visie had. Gebak is lekker, maar aan bruinbrood heb je meer.

Waar gaat het over? Frijhoff heeft in zijn dissertatie een uitputtend onderzoek gedaan naar het aantal, de geografische herkomst, de studierichting en de latere maatschappelijke status van alle tussen 1575 en 1814 aan Noord-nederlandse universiteiten gepromoveerde studenten, met inbegrip van de Nederlanders die hun doctorsgraad in het buitenland meenden te moeten halen. De schrijver baseerde zich daarbij bij voorkeur op bronnen die hem in staat stelden over langere periode kwantitatieve ontwikkelingen op te sporen, bronnen zoals inschrijvingsmatrikels, promotieregisters en ledenlijsten van beroepsorganisaties. Het onderzoek kan daarom serieel genoemd worden. Het uiteindelijke doel was een antwoord op de vraag welke plaats de gemiddelde intellectueel, dat wil zeggen in het ancien régime de gepromoveerde academicus, in de Noordnederlandse samenleving heeft ingenomen. Omdat zijn bronnen duidelijker uitspraken niet toelaten, kwam Frijhoff slechts tot zeer voorzichtige conclusies.

Is dit nu eigenlijk wel geschiedenis, hoor ik iemand vragen. Uit de korte samenvatting blijkt al duidelijk dat het Frijhoff niet te doen is geweest om de ontwikke-

ling of verspreiding van wetenschappelijke ideeën. Zijn boek gaat wel over universiteiten, maar hij benadert ze niet als brandpunten van wetenschappelijk onderzoek, maar als *onderwijsinstellingen*. Sterker nog, hij beschouwt de universiteiten vooral in hun hoedanigheid van socialisatie-mechanisme, waarin een maatschappelijke elite van literati zichzelf reproduceerde en waarbij het meer te doen was om maatschappelijke status dan om intellectuele bekwaamheid. Universiteitsgeschiedenis is bij Frijhoff dus niet de herdenking van een min of meer glorieus wetenschappelijk verleden, maar een vorm van sociale geschiedenis. De universiteitsgeschiedenis 'nieuwe stijl', die met Frijhoff zich definitief in Nederland aangediend heeft, lijkt zich inhoudelijk en methodologisch volkomen van de traditionele wetenschaps-geschiedenis te hebben losgemaakt.

Nu ben ik zonder meer voorstander van een breed begrepen wetenschapsgeschiedenis, een vak dat zich zou moeten bezighouden met alle aspecten van de wetenschapsbeoefening, niet alleen de ontwikkeling der ideeën, maar ook de lotgevallen van de instellingen van wetenschappelijk onderzoek. Het feit dat steeds meer onderzoekers met een niet-natuurwetenschappelijke achtergrond zich op wetenschaps-historische onderwerpen hebben gestort maakt de oudere en waarderende onderscheidingen tussen intern en extern, tussen cognitief en sociaal, steeds minder knellend. Maar mogen we het vak zozeer oprekken dat ook Frijhoffs uitsluitend sociale geschiedenis der universiteiten eronder valt?

Alweer enige tijd geleden stelde ik in een recensie van Frijhoffs boek ook al de vraag wat de wetenschapshistoricus met de universiteitsgeschiedenis 'nieuwe stijl' aanmoet. Ik vroeg mij af of Frijhoff door zijn naar mijn indruk wat overhaaste identificatie van de intellectueel en de gegradueerde zich niet bij voorbaat de mogelijkheid had ontnomen om op basis van zijn materiaal een begin van een antwoord te formuleren op de vraag die mij als wetenschapshistoricus nu juist zo interesseerde: welke bijdrage hebben de universiteiten geleverd aan het intellectuele leven in de Republiek. Het waren immers toch niet uitsluitend gegradueerden die dit intellectuele leven beheersten?

Wel, enkele nummers later kwam deze vraag op een forse uitbrander te staan. Hoe had ik het in mijn hoofd kunnen halen om de sociale status van de intellectueel te verwarren met zijn mogelijke intellectuele kwaliteit. In het maatschappelijk bestel van de vroeg-moderne tijd telde het laatste voor de bepaling van de maatschappelijke status immers niet of nauwelijks mee. Een intellectueel werd niet herkend aan de kwaliteit van zijn geesteswerkzaamheid, maar aan enkele sociale kenmerken, waarvan het hebben van een academische graad er één was. Intellectuelen die geen graad hadden vormden de uitzondering op de regel; Stevin, Spinoza en Leeuwenhoek vallen in het niet in vergelijking met de duizenden intellectuelen met een graad die wij niet meer kennen, maar die wel de status hadden.

Ik erken volmondig dat ik te weinig rekening heb gehouden met het standsbesef van vroeg-moderne intellectuelen, al zou een uiteenzetting over het sociale karakter van de aanduiding 'intellectueel' in het proefschrift zelf niet overbodig zijn geweest. Toch blijf ik erbij dat daarmee het probleem niet helemaal uit de wereld is. Als wetenschapshistoricus ben ik geneigd om onder een intellectueel te verstaan, heel algemeen, een 'drager van het intellectuele leven'. Wie dat doet, kan dan niet meer op het kwalitatieve aspect van het werk van een intellectueel heen: de een draagt nu eenmaal meer bij aan het intellectuele leven dan de ander. Frijhoff heeft natuurlijk volkomen gelijk als hij als sociaal-historicus de intellectueel tracht te definiëren aan de hand van indertijd geldige sociale kenmerken, maar ik zie niet in

waarom de intellectuele geschiedenis zich zonder slag of stoot ondergeschikt moet maken aan de sociale geschiedenis. De verhouding tussen beide is nu juist wat me zo interesseert. De ongemakkelijke vraag blijft dus: hoe kunnen een intellectuele en een sociale universiteitsgeschiedenis geïntegreerd worden zonder dat de ene onmiddellijk de ander buiten de deur zet.

Het boek van Frijhoff blijft voor mij dus een uitdaging, een prikkel om aan te tonen dat een zo fascinerende subdiscipline als de sociale universiteitsgeschiedenis de wetenschapshistorici wat te zeggen heeft. Misschien kan die relevantie het best aangetoond worden, niet door een bestaand boek onder de loupe te nemen, maar door een nieuw mogelijk onderzoeksveld aan te wijzen. Wat ligt er namelijk meer voor de hand dan het onderzoek van Frijhoff voort te zetten in de negentiende eeuw, zeg van 1814 tot 1914. De negentiende eeuw is voor de Nederlandse universiteit een cruciale tijd geweest, wetenschappelijk zowel als institutioneel en sociaal. Een betere mogelijkheid om de betekenis van de sociale universiteitsgeschiedenis voor de wetenschapsgeschiedenis te toetsen is er niet.

In natuurwetenschappelijk opzicht was, om ons daar nu even toe te beperken, het begin van de negentiende eeuw een tijd van malaise. Na de grote namen uit de zeventiende eeuw (Huygens, Leeuwenhoek, Swammerdam) was er in de achttiende eeuw nog wel enige eer te behalen met 's-Gravesande en Musschenbroek, en in de jaren rond 1800 kon men aan de nijvere Van Swinden nog iets van de oude roem afzien; maar voor de rest was er weinig waar men trots op kon zijn. Men moet tot het midden van de eeuw wachten voordat men in Utrecht weer enig leven in de brouwerij brengt, maar dan komt, na 1870, de grote doorbraak, met Nobelprijswinnaars als Van der Waals, Kamerlingh Onnes, Lorentz en Van 't Hoff. Nog in 1848 stelde iemand voor om Nederland maar bij het levenskrachtiger Duitsland te voegen, omdat het vaderland wetenschappelijk toch niet meer te redden was; in 1873 werd Nederland echter door een Duitser weer tot de grote mogendheden op natuurwetenschappelijk gebied gerekend.

Parallel aan deze herleving van de Nederlandse natuurwetenschap gaat de herleving, de transformatie, de modernisering van het hele hoger onderwijs. Door de invoering van de HBS in 1863 en het aannemen van een nieuwe wet op het hoger onderwijs in 1876 kreeg Nederland de moderne universiteit die elders al bestond. Amsterdam kwam er als vierde universiteit bij, het aantal leerstoelen breidde zich sterk uit, professionalisering en specialisering deden hun intrede en door de invoering van het onderzoekslaboratorium werd wat eens *little science* was vrij plotseling *big science*. Ook het aantal studenten nam toe en hun maatschappelijke uitzichten veranderden enorm.

Wat is er nu mooier om te proberen deze twee parallele, maar ongetwijfeld samenhangende ontwikkelingen te integreren in één studie over de transformatie van de Nederlandse universiteit in de negentiende eeuw? Theoretische en methodologische vragen in de geschiedwetenschap kunnen vaak praktisch opgelost worden door te laten zien dat iets werkelijk kan. Misschien geldt dat ook voor de vraag hoe de universiteitsgeschiedenis 'nieuwe stijl' verbonden kan worden met de gangbare intellectuele of wetenschapsgeschiedenis. Wat let ons, de archieven staan open.

LITERATUUR

K. van Berkel, 'Wetenschapsgeschiedenis en universiteitsgeschiedenis nieuwe stijl', in: *Tijdschrift voor de geschiedenis der geneeskunde, natuurwetenschappen, wis- kunde en techniek* 5 (1982) 89-95.

W. Frijhoff, 'Wetenschap, beroep en status ten tijde van de Republiek: de Intel- lectueel', in: *TGGNWT* 6 (1983) 18-30.